

Citation:

Žanić, M. (2019). Tumačenje sjećanja i zamišljanje zajednica u poslijeratnim vukovarskim ritualima (1992. – 2015.). *Slavia Meridionalis*, 19. <https://doi.org/10.11649/sm.1955>

Mateo Žanić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Područni centar Vukovar

<http://orcid.org/0000-0002-7688-555X>

Tumačenje sjećanja i zamišljanje zajednica u poslijeratnim vukovarskim ritualima (1992. – 2015.)

Uvod

Prema brojnim sociološkim uvidima, u suvremenom globaliziranom svijetu transformirane modernosti jačaju tendencije ubrzavanja vremena, individualizacije i pucanja veza između čovjeka i prostora (Beck, 2001). Postavlja se stoga pitanje kako danas tumačiti tvrdnju Mary Douglas prema kojoj je čovjek ritualna životinja (Douglas, 2004, s. 94). Pomak od globalne prema nacionalnoj ili lokalnoj razini otkriva ipak da i u suvremenom svijetu postoji čitav niz kulturnih praksi u kojima se ljudi udružuju kako bi izveli neko djelovanje sa zajedničkim i javnim značenjem (Mišetić, 2004). Ako suvremeni potrošački svijet i nije previše sklon ritualima, on ih ne može potpuno ukloniti. Ipak, sam pojam rituala obilježen je priličnim nejasnoćama zbog široke upotrebe – od političkih skupova do svakodnevnog života (Harth, 2006).

This work has been prepared at author's own expense.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2019.

Ritual je stoga u ovom radu definiran kao kolektivna praksa u kojoj se ljudi okupljaju na određenom mjestu i u određeno vrijeme kako bi zajedno izveli neka djelovanja čiji je barem jedan dio propisan. To znači da su rituali u osnovi sastavljeni od četiri ključna dijela: prostora, vremena, izvedbe i narativa (Kufrin & Žanić, 2016). U ovom ćemo se radu primarno baviti obilježavanjima, vrstama rituala u čijim se tumačenjima susreću dva polja istraživanja koja su posljednjih desetljeća pobudila veliku pažnju znanstvenika: studije sjećanja i studije performansa (Burke, 2010). Obilježavanja se odnose na zajedničke prakse ljudi čijim se izvođenjem evocira sjećanje na neki povijesni događaj. Putem tog rituala prošli se događaj *kanonizira*, pripisuje mu se svojstvo svetošti ili neka druga posebna obilježja. Kad je riječ o obilježavanjima, izvođenje rituala obično se događa na mjestima sjećanja. Pod mjestima sjećanja ne misli se na široko definiran pojam koji koristi Pierre Nora (Nora, 2007), već na njegovu precizniju upotrebu koju nudi Jay Winter (Winter, 2008). Winter, naime, mjesta sjećanja interpretira kao brižno održavana mjesta na kojima se ljudi okupljaju kako bi se zajedno prisjetili prošlosti. Vrijeme je od osobite važnosti u ritualima kao što su obilježavanja jer se kolektivno okupljanje odvija upravo na godišnjice, na važne datume kad su se odigrale presudne epizode prošlog događaja. Vrijeme je pritom fiksirano u godišnjem kalendaru i omogućava širem društvu, koje se u suvremenim uvjetima ubrzano mijenja, da odmjeri značaj prošlog događaja u novim okolnostima.

Sama izvedba kao ključan i temeljni dio rituala ne iscrpljuje u društvenom smislu cjelokupni značaj rituala. Naime, mogu se razlikovati tri faze rituala, i to pripremna, izvedbena i faza tumačenja učinaka rituala. Dok se u pripremnoj fazi označava prostor rituala i usuglašava se njegov program, u izvedbenoj se fazi ljudi okupljaju kako bi izveli zajedničku praksu. Napokon, u medijskom svijetu od velike je važnosti i faza tumačenja učinaka rituala: naime, o ritualu ne govore samo oni koji su u njemu sudjelovali nego i svi oni kojih se ritual tiče. Tako se uspostavljaju narativne veze između sudionika, prošlog događaja, prostora i zamišljene zajednice, a ponekad i cjelokupnog čovječanstva. Dakle, u izvedbi je bitno da jedan dio ljudi svojim tijelima fizički izvede zajedničke prakse, ali te prakse ne bi u potpunosti mogle dobiti kolektivni odjek bez narativnog okvira koji ih osmišljava i imaginarno povezuje s društvenim, vremenskim i prostornim aspektima. Obilježavanja na taj način „pričaju priču, prikazuju *veliki narativ*, ili ga prave izvodeći ga“ (Burke, 2010, s. 106).

U obilježavanjima se okupljaju pripadnici zajednice sjećanja, oni koji su sudjelovali u prošlom značajnom događaju i njihovi potomci, prijatelji i poznanici

kako bi se prisjetili prošlosti, žrtava, kako bi zahtijevali pravdu, istinu ili na neki drugi način izražavali veze između prošlosti i sadašnjosti. Rituali tako zajedno s muzejima i sličnim kulturnim institucijama i praksama rade na kanonizaciji sjećanja, a time i na kulturnoj autopercepciji grupe, potrebnoj za tumačenje prošlosti i orijentiranje u budućnosti (Assmann, 2018). Stvaraju se tako veze između sudionika rituala i šire zamišljene zajednice za koju je ritual reprezentativan (Anderson, 1990). Međutim, u suvremenim okolnostima ne doživljavaju svi pripadnici zajednice svoju pripadnost naciji na jednak način. Stupanj privrženosti nacionalnom identitetu varira, a to nedvojbeno može utjecati i na tumačenje i vrednovanje prošlih događaja. Stoga odnos pripadnika zamišljene zajednice prema zajednici sjećanja može poprimiti oblik podržavanja, ravnodušnosti ili osporavanja (Žanić, 2017). Sve to može imati utjecaj i na samu izvedbu i na učinak rituala jer se paralelno radi na uspostavljanju veza između prošlosti i sadašnjosti, kao i veza između različitih dijelova zamišljene zajednice.

Uzimajući u obzir način na koji se prožimaju izvođenje rituala i njegovo tumačenje za šire društvo ili zamišljenu zajednicu, mogu se razlikovati rutinizirani i dramaturgizirani rituali. Rutiniziranim ritualima dominira predvidivost, ponavljanje koje se očituje u tjelesnom ponašanju aktera, preuzimanju određenih uloga u izvedbi, kao i u izjavama kojima se procjenjuje značenje rituala. Rutinizirani ritual stvara dojam stabilizacije određene slike prošlosti i učvršćivanja njezina značenja za sadašnjost. Međutim, iako se ritual obično veže uz niz očekivanih radnji, u procesu njegova izvođenja može doći i do neočekivanih situacija. Onda kada dolazi do promjena tijekom izvedbe u odnosu na propisni dio rituala ili do bilo kakvog neočekivanog konfliktnog odnosa među akterima, nastaju dramaturgizirani rituali. Dramaturgizirani rituali iznose na vidjelo pojedine latentne sukobe u društvu, ali i postojanje različitih tumačenja smisla rituala za zamišljenu zajednicu. Victor Turner precizno tumači ovaj ritual. Naime, prema njegovu mišljenju rituali se ne odnose na reprezentiranje stabilnog društva, već se u procesu njihova izvođenja mogu stvaralački mijenjati društveni odnosi (Turner, 1989, s. 172)¹.

Temi rituala u ovom se radu prilazi iz perspektive kulturne sociologije, pri čemu je cilj interpretirati izvođenje rituala s obzirom na društvene

¹ Turner je kroz prizmu društvenih drama analizirao značajne sukobe u kojima se suprotstavljaju dvije osobe ili dvije grupe i koji se mogu završiti razrješenjem i reintegracijom ili podjelom društva (Deliege, 2012). Suprotstavljene akteri pritom se nadmeću za moć, ugled, dostojanstvo i čast (Turner, 1989).

odnose i značenjske strukture u kojima sam ritual dobiva smisao (Alexander & Smith, 2005). Rad je pisan na temelju sljedećih izvora: 1. izvještavanja dnevnih i tjednih novina, i to *Večernjeg lista*, *Jutarnjeg lista*, *Glasa Slavonije* i *Glasa koncila* te hrvatskog i srpskog izdanja *Vukovarskih novina*²; 2. rezultata istraživanja *Obilježavanje i sjećanje*³ provedenog 2014. godine metodom intervjua. Na temelju navedenih izvora nastojat će se protumačiti uvjeti u kojima se odvija i ponavlja rutinizirani ritual te razumjeti socio-kulturni kontekst koji dovodi do dramatiziranog izvođenja rituala. Ovi oblici izvođenja rituala tumačit će se na primjeru obilježavanja 18. studenog, datuma za koji se držalo da simbolizira kraj Vukovarske bitke. Analizirat će se pritom kako je taj dan obilježavala srpska zajednica tijekom okupacije grada, kao i prognani Hrvati te kako se nakon povratka prognanog stanovništva formiralo obilježavanje Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991., koje predstavlja jedno od najznačajnijih obilježavanja u suvremenoj Republici Hrvatskoj.

Vukovar prije i nakon Vukovarske bitke

Vukovar se nalazi na obali rijeke Dunav, na sjeveroistočnoj granici Republike Hrvatske. Prema popisu stanovništva iz 2011.⁴ godine u gradu je živjelo 27 683 stanovnika, od kojih su najbrojniji bili Hrvati (57.37 %), potom Srbi (34.87 %) te nakon toga pripadnici drugih nacionalnih manjina. Budući da je u blizini grada u dalekoj prošlosti bila razvijena vučedolska kultura, te da je 1231. godine dobio status slobodnog kraljevskog grada, ne čudi da je gradski prostor ispunjen brojnim važnim povijesnim nalazima i važnom kulturnom baštinom. Međutim, kulturno nasljeđe nije bilo samo veliki izvor bogatstva grada, već će se povremeno koristiti i u političko-ideološkim polemikama. Naime, u području u kojem se ovaj grad nalazi oblikovanje nacionalnih država

² Pod hrvatskim izdanjem *Vukovarskih novina* misli se na novine koje su izlazile od 1992. do 1998. u Zagrebu a potom nastavile izlaziti u Vukovaru, dok se pod srpskim izdanjem misli na *Vukovarske novine* koje su izlazile u Vukovaru od 1992. do 1997.

³ Istraživanje *Obilježavanje i sjećanje* autor je proveo u suradnji s dr. sc. Krešimirom Kufrinom. Provedeno je tijekom istraživanja 22 polustrukturirana intervjua od 10. rujna do 12. studenog 2014. godine. U istraživanju su sudjelovali ispitanici koji su barem jednom osobno sudjelovali u obilježavanju, a trajanje intervjua bilo je između 14 i 66 minuta.

⁴ Vidi rezultate Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. g. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku (n.d.).

bio je vrlo težak i kompleksan proces u kojem su se državne granice prilično često mijenjale. Do kraja Prvog svjetskog rata Vukovar je tako bio dijelom Austro-Ugarske Monarhije, da bi 1918. godine postao dijelom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koja je 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Tijekom Drugog svjetskog rata postao je dijelom Nezavisne Države Hrvatske da bi nakon rata kao dio Republike Hrvatske bio uključen u SFR Jugoslaviju. Po raspadu Jugoslavije okupirale su ga srpske snage, koje su upravljale gradom od 1991. do 1998. godine, a zatim je postao dijelom Republike Hrvatske.

Burno dvadeseto stoljeće nije samo utjecalo na promjenjive etničke odnose u gradu, nego i na etničku strukturu stanovništva. Pri popisu stanovništva iz 1910. godine nije se tražila nacionalna pripadnost stanovnika, ali ona se može približno rekonstruirati usporedbom podataka o strukturi stanovništva prema vjeroispovijesti i prema materinjem jeziku. Može se ustvrditi da je tada u gradu živjelo otprilike 39.5 % Hrvata, 33.8 % Nijemaca, 15.7 % Srba, 9.2 % Mađara te 1.8 % pripadnika ostalih nacionalnih grupa (Wertheimer-Baletić, 1993). Prvi i Drugi svjetski rat naročito su snažno utjecali na smanjenje broja Nijemaca i Mađara u gradu. Naime, prema popisu stanovništva iz 1948., od 17 233 stanovnika najviše je Hrvata (63 %), pa Srba (25.5 %), Mađara (5.6 %), a Nijemaca tek 0.3 %. Hrvata je najviše bilo i prema popisu iz 1991. godine 47.2 %, dok je Srba bilo 32.2 %, a zanimljivo je da se relativno velik broj ljudi izjasnio kao Jugoslaveni 9.8 %. Vukovar je te 1991. godine imao najviše stanovnika u svojoj povijesti – 44 639.

Kako su se politika i političke promjene upisivale prostor grada, mogu pokazati imena ulica. Naime, u Vukovaru su se tijekom dvadesetog stoljeća događale brojne promjene naziva ulica tako da su u njemu svoje mjesto našle brojne poznate, ali i sporne osobe, koje su obilježile hrvatsku, srpsku, jugoslavensku i svjetsku povijest. U kraćem ili duljem razdoblju postojali su u gradu Aleksandrova ulica, Poglavnikova ulica, Hitlerstrasse, Staljinov trg, Lenjinovo šetalište, Ulica maršala Tita, Ulica Puniše Račića i brojne druge.

Sama Vukovarska bitka smatra se pak jednim od najkatastrofalnijih događaja u gradskoj povijesti te jednim od najznačajnijih događaja Domovinskog rata. Novinar Martin Bell, koji je izvještavao iz Vukovara za vrijeme bitke, napisao je: „Nikad ranije nisam vidio takvo razaranje u trideset godina koliko sam reporter. Grad je izgledao kao Staljingrad na Dunavu“ (Bell, 2004, s. 91). Do prvih žrtava u vukovarskom kraju došlo je 2. svibnja 1991. godine, kad je u Borovu Selu napadnut autobus s hrvatskim policajcima, pri čemu je njih dvanaest smrtno stradalo. Nakon toga slijedilo je razdoblje nestabilnosti u gradu

i njegovu okružju, pri čemu je bilo i civilnih žrtava. Sama Bitka započela je krajem kolovoza i trajala je do kraja studenog. 18. studenog 1991. godine, kad su pripadnici Jugoslavenske narodne vojske (JNA) i srpskih paravojskih snaga ušli u centar grada, označen je kao dan okupacije grada premda su se u nekim naseljima borbe vodile još dva dana. Grad je u tromjesečnoj bitci pretrpio ogromna oštećenja, a nesrpsko stanovništvo masovno je prognano. Prema nekim procjenama, u gradu je tijekom bitke oštećeno oko 90 % stambenih objekata, pri čemu se njih 75 % moralo obnavljati „od temelja“ (Živić, 2008). Katastrofa grada trebala se nakon toga protumačiti na način da suprotstavljene grupe u njoj prepoznaju vlastitu sudbinu i vlastitu prošlost te protumače vlastito ponašanje u njoj. Sve to dolazilo je do izražaja u ritualima u kojima se prisjećalo bitke, njezinih uzroka i njezina tijeka.

Sva lica pobjede i poraza. Poslijeratni rituali 1992. – 1998.

Sjećanje na neke presudne povijesne događaje društvene grupe održavaju još desetljećima nakon njihova okončanja. Ne treba čuditi da je Vukovarska bitka ostavila veliki trag na životu kako Srba koji su zauzeli grad, tako i stanovništva koje je nakon bitke prognano u ostale hrvatske krajeve. Rasprave vođene o potrebi za jačom centralizacijom ili decentralizacijom jugoslavenske države dovest će, u međunarodnom kontekstu obilježenim kolapsom komunističkog sustava u zemljama srednje i istočne Europe, do kulminacije krize. S obzirom na odnose snaga, ključne poteze povlačilo je srpsko vodstvo, koje se zalagalo ili za snažniju centralizaciju države ili za konstituiranje nove države koja bi ispunjavala princip „svi Srbi u jednoj državi“ (Žunec, 2007). Srpska populacija u Hrvatskoj u velikoj je mjeri poduprla ovaj plan i pripremila se za ono što se često naziva *pobuna Srba u Hrvatskoj*⁵. Razlog tome bila je i snažna aktualizacija sjećanja na

⁵ Rezultati referenduma koje je organiziralo srpsko vodstvo u Hrvatskoj pokazuju masovno pristajanje srpske populacije uz ideju odvajanja prostora naseljenih pripadnicima srpske etničke grupe od Republike Hrvatske. Na referendumu, održanom 12. svibnja 1991. u općinama koje su kasnije činile bazu SAO Krajine, prema podacima koje je iznijela srpska strana, čak 99.8 % onih koji su glasovali izjasnilo se za ostanak u Jugoslaviji, odnosno sjedinjenje tih područja s Republikom Srbijom. 23. lipnja 1991. održan je referendum na prostoru Slavonije, Baranje i Srijema, gdje su se prema srpskom tumačenju pripadnici srpske etničke grupe također većinski izjasnili za ostajanje u „zajedničkoj državi s drugim dijelovima srpskog naroda“ (Barić, 2006, s. 217).

Drugi svjetski rat, koju su poticali srpsko političko vodstvo i mediji iz Beograda, a prema kojoj život Srba u državi kojom bi upravljali Hrvati ne bi bio moguć. Tako se mobiliziralo srpsko stanovništvo koje je bilo je vođeno idejom da je došlo vrijeme da se isprave povijesne nepravde (Žunec, 2007).

Već tijekom 1990. godine dolazi do snažne mobilizacije srpskog stanovništva koje prvo započinje s pobunom a potom, potpomognuto JNA, vrši agresiju na Republiku Hrvatsku. Ideja srpskog političkog vodstva bila je da, dođe li do raspada Jugoslavije, treba zanemariti republičke granice te se držati etničkih granica. Vukovar je bio među onim dijelovima Hrvatske koje su osvojile srpske snage, tako da je grad postao dijelom Republike Srpske Krajine (RSK). RSK je proglašena 19. prosinca 1991. godine u Kninu i sastojala se od tri teritorijalna dijela, pri čemu se Vukovar nalazio u *Srpskoj oblasti Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*⁶. No, Vukovar nije bio bilo kakav grad. To je bio grad u kojem se odigrala najveća bitka rata u Hrvatskoj te su ga Srbi posebno slavili kao *oslobođeni grad*. U Vukovaru su u razdoblju od 1992. do 1998. osobito svečano obilježavana dva datuma: 14. rujan i 18. studeni. 14. rujan obilježavan je kao početak završnih borbi za oslobođenje srpskog Vukovara. Kako je pisalo u srpskom izdanju *Vukovarskih novina*, „četnaesti rujan 1991. godine ostat će zapisan zlatnim slovima u historiji srpskog naroda na ovim prostorima“ (Jakšić, 1995, s. 3). Objašnjavao se tada da je grupa boraca iz sela Negoslavci i iz vukovarskog naselja Petrova Gora krenula u borbu protiv nadmoćne hrvatske vojske kojoj je nedostajalo ono „što može krasiti samo srpskog junaka: hrabrost, junaštvo i čojstvo“ (Jakšić, 1995, s. 3). U Vukovaru je na godišnjice obilježavanja tog dana održavan parastos u Aleji oslobodilaca Vukovara. Godine 1995. vijence su tom prilikom položili predstavnici lokalne vlasti te Udruženja boraca rata 1991. godine. Spomen-groblje vojnih žrtava predstavljalo je za Srbe ključno mjesto sjećanja, a prema nekim tumačenjima ono sugerira da je temeljni simbol sjećanja na rat u Vukovaru pod srpskom okupacijom bio simbol žrtve-ratnika jer su na groblju bili sahranjeni samo oni Srbi koji su poginuli u borbama za zauzimanje Vukovara (Kardov, 2006). Na Spomen-groblju vojnih žrtava održavao se parastos i pri obilježavanju 18. studenog, kad se u gradu istovremeno slavio Dan oslobođenja grada. Tijekom ključnog ritualnog čina u obilježavanju počast stradanim vojnicima oda-

⁶ Pozivam se na izlaganje Nikole Barića *Vukovar pod srpskom okupacijom 1991. –1995.* održano na znanstveno-stručnom skupu *Gradovi u ratovima – kroz povijest do suvremenosti* u Vukovaru, 14. studenog 2018.

vali su predstavnici pravoslavne Crkve, lokalnih vlasti, vojske, udruga boraca te ostali građani. Obilježavanje oslobođenja grada svake je godine trajalo više dana. Primjerice, 1992. je godine organizirano od 13. studenog do 18. studenog, dok je 1993. godine organizirano od 15. studenog do 20. studenog⁷. Na najvažniji dan, 18. studenog, osim parastosa redovito se organizirala i Svečana sjednica Skupštine općine Vukovar, a program je bio ispunjen i različitim sportskim, kulturnim i vojnim programima (Žanić, 2007). Srpske vlasti radile su na oblikovanju novog identiteta grada pa je obilježavanje 1992. godine nosilo naziv *Vukovar – godina prva*. Kad se obilježavao Dan oslobođenja grada 1993. godine, pod nazivom *Vukovar – godina druga*, predstavljen je javnosti novi grb grada, a tijekom vremena izvršene su brojne izmjene imena ulica.

Od sportskih manifestacija koje su se organizirale u sklopu obilježavanja Dana oslobođenja grada, najviše je pažnje privukla *Trka oslobođenja*. Za trku, organiziranu 19. studenog 1994., pisalo se da je bila mnogo više od sportske manifestacije: „Na jednom mjestu okupiti 58 klubova iz Grčke, Srbije, Crne Gore, Republike Srpske i Republike Srpske Krajine sa 541 učesnikom, uspjeh je organizatora AK Vukovar '80 – Vupik, kojim se ne može podičiti ni jedan klub, kako u bivšoj Jugoslaviji, tako ni na današnjim prostorima srpskih zemalja“ (Trošić, 1994, s. 8). Najavljivalo se tada da će svi atletičari koji su sudjelovali doći i iduće godine te da će iz Grčke doći još više atletičara. Sportski uspjesi i organizacija sportskih događanja trebali su u okviru programa obilježavanja pokazati sposobnost nacije da okupi svoje predstavnike, kao i one njima bliske. Tako je, kao i mnogo puta u suvremenoj povijesti, i sport imao važnu ulogu za zamišljanje zajednice. U dane obilježavanja Dana oslobođenja grada Vukovar su posjećivale brojne grupe, udruge i kulturna društva iz Srbije, ali i iz Republike Srpske. Na obilježavanju *Vukovar – godina treća* posebnu pažnju izazvao je organizirani dolazak djece iz Sarajeva i sa Pala, o čemu su *Vukovarske novine* pisale: „Posebno su nas obradovali naši najmlađi gosti, djeca iz Srpskog Sarajeva i sa Pala, kojoj su u znak pažnje i za sjećanje na prvi boravak u srpskom Vukovaru podijeljeni prigodni darovi“ (B. G., 1994, s. 5).

Obilježavanjima koje su organizirali Srbi u Vukovaru dominirala je rutinizacija. Ključni ritualni čin bilo je okupljanje na Spomen-groblju vojnih žrtva, čime se odavala počast onima koji su bili zaslužni za oslobođenje srpskog naroda. Međutim, u programima obilježavanja koje je organizirala lokalna

⁷ Programi obilježavanja objavljeni u srpskom izdanju Vukovarskih novina 14. studenog 1992. na str. 2 i 17. studenog 1993. na str. 4.

vlast zajedno s pripadnicima zajednice sjećanja, osim žaljenja za palim junacima nalazili su se i sadržaji koji su slavili ratnu pobjedu. Pritom su se ponavljala jasna razlikovanja internacionalnih prijatelja srpskog naroda (Grka) te neprijatelja (Njemačke). Obilježavanja su imala jasan cilj: kanonizaciju prošlog događaja, kojom se nastojalo pokazati da su Hrvati ustaše i fašisti te da opstanak srpskog naroda ne bi bio moguć ni u kakvom drugom obliku osim realiziranom srpskom državom. Stoga se 1994. godine osobito isticalo da *sada građani Vukovara mogu živjeti u slobodi*. Predsjednik Skupštine općine Vukovar Slavko Dokmanović čestitao je tad svojim sugrađanima treću godišnjicu života u slobodi te rekao: „Tri godine je mali period za jednu državu, ali za nas je on značajan zato što živimo u jednom novom sistemu i sa velikom željom da tu državu stvorimo što prije, da je uljepšamo i uredimo onako kako smo željeli i zašto smo borbu i počeli“ (Građanski, 1994, s. 1).

Već za vrijeme bitke Vukovar je u hrvatskoj javnosti stekao poseban status, status grada o kojem ovisi sudbina države. Stoga je gubitkom grada slika o njemu oblikovana u kontrastnim značenjima: s jedne strane, kao stvarni grad on je bio prikazivan kao mjesto bez pravog značenja, koje gubi smisao bez svojih prognanih stanovnika. S druge je pak strane kao zamišljeni grad bio prikazan kao mitsko mjesto, koje je zbog svog otpora srušeno. Tako je, primjerice, jedan od zapovjednika obrane Vukovara brigadir Branko Borković 1993. godine rekao da je samo Međugorje svetije od Vukovara (nepoznati autor, *Vukovarske novine*, 1993, s. 4). Vukovarska kultura sjećanja imala je stoga izuzetno važnu ulogu u godinama progona: čuvati sliku i podsjećati na srednjoeuropski stari grad i vukovarsku epopeju, herojsku obranu grada. Kulturom sjećanja bilo je važno ne samo održati sjećanje na Vukovar, nego i pokazati da Hrvatska nije odustala od tog grada. Tijekom 1992. godine u Zagrebu su se počele objavljivati *Vukovarske novine*, a iste godine započeli su radovi na zbirci pod nazivom *Muzej Vukovara u progonoj*. U brojnim gradovima u Hrvatskoj tih su godina 18. studenog organizirane različite kulturne manifestacije koje su podsjećale na stradanje grada i njegovih stanovnika. Ljudi su se okupljali na javnim prostorima te su služene svete mise. Osobitu važnost dobivala je misa održavana u crkvi sv. Križa u Sigetu. U toj je crkvi misu za sve stradale 1994. godine služio i kardinal Franjo Kuharić. Iako se, dakle, obilježavanjem nametao i društveni imperativ povratka Vukovara u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske, radilo se primarno o manjim obilježavanjima koja su prema sjećanjima sudionika bila izuzetno emotivna (Kufirin & Žanić, 2016)

U prvim godinama nakon Vukovarske bitke izvođenje rituala sjećanja na bitku s obje je strane služilo za održavanje mentalnih mapa stanovnika u kojima su u prvom planu bili povijesni sukobi između Hrvata i Srba i njihove strahovite posljedice. S obje strane formirana su izvođenja rituala u kojima su kreirane jasne veze između prošlosti i sadašnjosti. To ipak ne znači da u izvođenju obilježavanja i njegovu tumačenju nije bilo i manjih tenzija. Kad je u pitanju obilježavanje koje se odvijalo u Vukovaru od 1992. do 1998. godine, rečeno je da je ono prije svega slavilo vojnu pobjedu, pri čemu su oni Srbi koji su tijekom razdoblja opsade grada bili zajedno s Hrvatima u gradu nazvani *podrumašima*. Oni stoga nisu doživljavani kao punopravni članovi srpske zajednice te, čini se, neki od njih nisu bili dobrodošli na obilježavanja⁸. S hrvatske pak strane vrijeme obilježavanja bilo je doba kad su se mogle čuti optužbe na račun hrvatskog državnog vodstva da ono nije dovoljno učinilo za obranu Vukovara te da stoga snosi dio odgovornosti za njegovu okupaciju (Žanić, Kufrin & Živić, 2016). Usprkos tim različitim pogledima na ponašanje pojedinih aktera iz vlastitih redova tijekom Bitke i propitivanja njihove odanosti nacionalnoj zajednici, rituali su u ovom razdoblju – u kojem je postojala izrazita etnička distanca – u potpunosti služili njezinu učvršćenju. Kanonizirali su sliku na povijesni događaj s obje strane. Kod Srba je to bila slika pobjede nužne za opstanak srpskog naroda, a kod Hrvata slika velike žrtve koja je doprinijela opstanku države.

Promjenom geopolitičkih okolnosti 1995. godine obje strane prihvatile su opciju mirovnog plana koji bi rezultirao mirnim priključivanjem ovog područja Republici Hrvatskoj. Razdoblje između 15. siječnja 1996. i 15. siječnja 1998. poznato je stoga kao razdoblje mirne reintegracije, tijekom kojeg je došlo do uvođenja hrvatskih institucija i propisa na ovo područje dok su Srbi uspjeli zadržati određenu autonomiju, primjerice u kulturi i obrazovanju. U tom razdoblju postojala je bojazan da će doći do istovremenog obilježavanja srpske i hrvatske strane u gradu, što bi moglo rezultirati sukobima. Stoga je te dvije godine spriječen dolazak prognanih Hrvata na masovnije obilježavanje 18. studenog, kao i dolazak radikalnih nacionalističkih skupina iz Srbije. 15. siječnja 1998. godine tako je završena misija UNTAES-a te su nakon sukoba 1991. godine Hrvati i Srbi u novim okolnostima morali oblikovati novi društveni poredak. Ipak, tumačenje onog što se dogodilo 1991. godine ostat će u godinama koje su slijedile teško uskladiv proces.

⁸ Ponovo podaci s izlaganja Nikole Barića Vukovar pod srpskom okupacijom 1991. –1995. održanog na znanstveno-stručnom skupu Gradovi u ratovima – kroz povijest do suvremenosti u Vukovaru, 14. studenog 2018.

Obilježavanje Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine

Povratkom Vukovara u sastav Republike Hrvatske bogata srpska kultura sjećanja na Vukovarsku bitku prestaje biti aktualna u javnoj sferi. Srpska populacija otad, kad govori o ratu, više ne slavi vojni uspjeh nego obilježava srpske civilne žrtve rata. Tako se ne obilježava više *Dan oslobođenja grada* nego *Dan prestanka sukoba*. No, s hrvatske strane povratak u Vukovar značio je dodatan poticaj da se oblikuje priča o bitci koja je bila izgubljena, ali koja je pomogla da se dobije rat. To je rezultiralo iznimno bogatom kulturom sjećanja od koje će najznačajniji događaj biti obilježavanje *Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine*, koje traje više dana, pri čemu se centralni ritual održava 18. studenog. Osim 18. studenog, značajni su dani u višednevnom programu obilježavanja i 19. studeni, kad se obilježavaju stradanja u Borovu Naselju te 20. studeni, kad se obilježavaju stradanja u logoru Velepromet te na mjestu masovne grobnice Ovčara⁹. U prvim godinama novog stoljeća stvorila se jasna forma obilježavanja 18. studenog, pri čemu sudionici povezuju značajna mjesta sjećanja. Obilježavanje započinje u području vukovarske bolnice gdje se odvija prigodni program, nakon čega se formira kolona pod imenom kolona sjećanja, koja kreće na put od otprilike pet i pol kilometara. Odredište je Memorijalno groblje, drugo važno mjesto sjećanja iz Domovinskog rata. Tu se protokolarno polažu vijenci, a potom se održava sveta misa. U periodu od 2000., kad je prvi puta formirana kolona sjećanja, do 2012. godine broj sudionika u ritualu snažno je rastao, pri čemu se u hrvatskoj javnosti govori o hodočašću u Vukovar¹⁰. Prema medijskim procjenama 2001. godine, pisalo se o 1800 sudionika rituala, 2007. godine procjene su govorile da je u Vukovaru bilo oko 15 000 ljudi, dok je na obilježavanju 2012. godine bilo oko 60 000 ljudi. Od 2003. godine ritual se održava pod službenim nazivom, pri čemu se evociraju važne teme koje se osjećaju kao posljedice Vukovarske bitke. Tako se 2007. godine – nakon izricanja prvostupajskih presudi tzv. *vukovarskoj trojci* koje su, prema stajalištu hrvatske javnosti, bile sramotno male – obilježavanje odvijalo pod nazivom *U Vukovar, za istinu i pravdu*¹¹.

⁹ Na mjestu masovne grobnice Ovčara iskopani su posmrtni ostatci 200 osoba ubijenih nakon okupacije grada, među kojima su bili i ranjenici iz vukovarske bolnice.

¹⁰ Tako se 2006. godine *Dan sjećanja na žrtvu Vukovara '91 godine* odvijao pod nazivom *Hodočašće hrvatskoj slobodi*.

¹¹ Naziv vukovarska trojka odnosi se na majora Veselina Šljivančanina, pukovnika Milu Mrkšića i kapetana Miroslava Radića kojima je na *Međunarodnom sudu za zločine počinjene*

Upravo zbog odnosa prema Vukovaru brojni hrvatski političari, kao i predstavnici Katoličke Crkve, iznosili su negativne stavove prema međunarodnim institucijama. To je bilo osobito izraženo onih godina kad presude Međunarodnog suda za ratne zločine nisu bile u skladu s očekivanjima hrvatske javnosti. Tako je, primjerice, kardinal Vinko Puljić 2011. godine rekao: „Ne damo se slomiti ocjenama i procjenama moćnika ovoga svijeta, pa ni Haškoga suda koji radije žrtvama sudi a oslobađa one koji su ubijali“ (Kuveždanin, 2011, s. 18).

Tako je ovo obilježavanje predstavljalo priliku da se iskaže odnos prema nekim aktualnim temama koje su se ticale vrednovanja bitke i različitih njezinih aktera. Međutim, u osnovi rituala stajalo je ponavljanje u izvođenju, kao i ponavljanje ključnih motiva koji su činili bazu narativa oblikovanog u Hrvatskoj pri tumačenju Vukovarske bitke. Bazu u narativnom aspektu rutiniziranog rituala činila je poruka da se treba sjećati žrtve koju su podnijeli branitelji Vukovara 1991. godine te da se njihova pozicija nikako ne smije relativizirati.

Važnu ulogu u promicanju te poruke imali su predstavnici Katoličke Crkve. O tome koliki je značaj Katolička Crkva pridavala ovom obilježavanju, svjedoči i činjenica da su svetu misu redovito predvodili istaknuti hrvatski biskupi, a dva je puta misu predvodio i kardinal Josip Bozanić. Iz propovijedi održanih tijekom obilježavanja može se zaključiti da predstavnici Crkve smatraju da je izuzetno važno pamtit i žrtve koje su se dogodile u Vukovaru tijekom 1991. godine (Žanić, 2019). Pritom je važno da postoji samo jedna istina i da se ta istina ne smije relativizirati ni prešućivati. To znači da su branitelji i ljudi koji su 1991. ostali u gradu, a potom bili protjerani, žrtve agresije. No, isto tako važno je da usprkos svim žrtvama sam događaj treba pamtit i kao pobjedu dobra nad zlim¹². Vukovarske žrtve podnijele su tešku sudbinu, ali su omogućile domovinu te individualnu i društvenu slobodu.

U ovom se radu ritual tumači kao poseban događaj koji se odvija u posebnim uvjetima i u posebno određeno vrijeme te se razlikuje od interakcija u svakodnevnom životu. Ipak, praćenje izvođenja kolone sjećanja u razdoblju od 2000 do 2012. godine pokazuje da izvođenjem rituala može dominirati

na području bivše Jugoslavije suđeno za zločine počinjene na Ovčari. Prema prvostupanjskim odlukama izrečenima 2007. godine, Šljivančanin je osuđen na pet godina zatvora, Mrkšić na dvadeset godina, dok je Radić oslobođen krivnje.

¹² Kardinal Vinko Puljić izrazio je to na sljedeći način: „Došli smo iskazati poštovanje ovim i svim žrtvama te istinski vjerovati u pobjedu dobra i svjesno se opredijeliti na ovome mjestu, svaki od nas, kući se vratiti opredjeljujući se za dobro i ugrađujući, živeći i svjedočeći nadu iz vjere“ (Kuveždanin, 2011, s. 18).

ponavljanje i u fazi izvođenja i u fazi tumačenja učinaka rituala¹³. Tijekom rituala težilo se stabilizaciji jedne slike prošlosti i održavanju narativa prema kojem se u Vukovaru dogodio zločin u kojem se jasno mogu razlikovati agresori i žrtve.

Od rutiniziranog do dramatziranog – obilježavanje 2013. i 2014. godine

Srednjoeuropske države prošle su kroz izuzetno složene procese formiranja, često su bile okupirane od većih sila te su gubile dijelove teritorija. Dugoročno, međutim, njihove složene povijesti nisu ostavile za sobom samo ujedinjavajuće mitove, već i problematične epizode oko kojih postoje razilaženja u javnoj sferi (Najbar-Agičić, 2018). Kad je u pitanju Republika Hrvatska, razilaženja vezana uz tumačenja značaja prošlih događaja ostavila su traga na različita važna obilježavanja kao, primjerice, na obilježavanje vojno-redarstvene akcije Oluja i obilježavanje godišnjice proboja zatočenika iz koncentracijskog logora koje se organizira u Jasenovcu (Banjeglav, 2012). Ipak, čini se da ni jedno obilježavanje nije pobudilo toliku pažnju javnosti kao ono u Vukovaru 2013. godine. Potrebno je stoga nešto detaljnije ispitati društveni kontekst koji je doveo do raskola među akterima rituala.

Godine 2009. prvi je put došlo do promjena u strukturi vlasti u gradu Vukovaru. Umjesto predstavnika Hrvatske demokratske zajednice, na mjesto gradonačelnika izabran je predstavnik Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP) Željko Sabo. Premda je novi gradonačelnik nastavio s potporom nekim projektima koji su podržavali sjećanje na Vukovarsku bitku, paralelno s tim radio je na projektima čiji je cilj zbližavanje pripadnika različitih etničkih grupa te, osobito, novom vrednovanje vukovarskog socijalističkog razdoblja. Za njegova mandata ključni je objekt u obnovi Vukovara bila zgrada Radničkog doma. Riječ je o zgradi u kojoj se tijekom socijalizma odvijao bogat kulturni i društveni život, ali koja je bila i slavljena zbog toga što se u njoj 1921. godine održao Drugi kongres Komunističke partije Jugoslavije. Političke promjene nisu se događale samo u Vukovaru nego i na državnoj razini. Na vlast je došla

¹³ Treba reći da su određene napetosti u izvođenju došle do izražaja 2001. godine, ali na kraju nisu bitno utjecale na izvedbu rituala te nisu izazvale snažnije reakcije u hrvatskoj javnosti.

koalicija predvođena Socijaldemokratskom partijom Hrvatske, koja se angažirala na liberalizaciji hrvatskog društva i kritičkom propitivanju događaja iz Domovinskog rata. U tom kontekstu Vukovar je i dalje predstavljan kao vrlo važan grad za hrvatskih nacionalni identitet, kao velika žrtva Domovinskog rata, ali se ipak znatno mijenjao interpretativni okvir unutar kojeg se značenje grada tumačilo. Sve je funkcioniralo dok u rujnu 2013. godine nisu u Vukovaru postavljeni dvojezični i dvopismeni natpisi. Naime, krajem 2012. godine objavljeni su rezultati popisa stanovništva provedenog godinu dana ranije, prema kojemu je u Vukovaru živjelo više od trećine pripadnika srpske etničke grupe, što im je prema Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina omogućilo da zatraže ravnopravnu službenu upotrebu svog jezika i pisma. To je između ostalog uključivalo i dvojezične i dvopismene ploče s nazivima ulica i javnih ustanova u gradu Vukovaru. Premda se taj zakon godinama bez teškoća provodio u drugim krajevima Hrvatske, u Vukovaru je sama ideja njegova provođenja izazvala iznimno burne reakcije. Tijekom rata ćirilica je percipirana kao simbol neprijateljske strane, što je dodatno potencirano u godinama okupacije te je dio stanovnika Vukovara, kao i brojne braniteljske udruge, držao neprihvatljivim postavljanje ćiriličnih natpisa na vukovarske ulice. To su u javnosti branili i time što brojne posljedice rata, kao potraga za nestalima, još nisu riješene. No, istovremeno je hrvatska Vlada na čelu s premijerom Zoranom Milanovićem smatrala da se ovaj zakon, koji se primjenjivao u drugim krajevima Hrvatske, mora primjenjivati i u Vukovaru. Nakon što su početkom rujna 2013. godine postavljene prve dvojezične i dvopismene ploče na neke državne institucije u gradu, došlo je do eksplozije nezadovoljstva.

Aktivirale su se brojne braniteljske udruge iz cijele Hrvatske, ali i građani koji su smatrali da je Vlada na krivoj strani. Braniteljske udruge organizirale su se pritom u građansku inicijativu *Stožer za obranu hrvatskog Vukovara*. Pripadnici Stožera provodili su organizirano skidanje dvojezičnih i dvopismenih ploča a, u nekoliko slučajeva u kojima ih je policija pokušala spriječiti, došlo je i do fizičkih sukoba. Protiv onih koji su skidali ploče državno je odvjetništvo podizalo optužnice te su isti uglavnom osuđivani na uvjetne zatvorske kazne. Predstavljeno je to kao veliki sukob onih koji Vukovar doživljavaju kao simbol i onih koji drže da je važno provoditi državni zakon i preko njega politike multikulturalizma. Stoga su već brojne najave sugerirale da bi za vrijeme obilježavanja 18. studenog moglo doći do nepredviđenih situacija.

Obilježavanje je, kao i obično, započelo u krugu vukovarske bolnice, gdje se odvijao predviđeni program, izvođenje državne himne te recitiranje stihova

hrvatskih autora. No, u bolničkom je dvorištu te godine bilo manje ljudi nego inače, a dominirali su političari. U isto vrijeme Stožer za obranu hrvatskog Vukovara organizirao je paralelni program. On je uključivao molitvu te minutu šutnje za sve stradale hrvatske branitelje nakon čega je, u 10 sati i 15 minuta, kolona sjećanja krenula prema Memorijalnom groblju. Kako su izvještavale *Vukovarske novine*: „Toj su se koloni, koja je nakon ulaska u ulicu kardinala Alojzija Stepinca zapravo postala jednom kolonom, priključili svi hodočasnici. Službeni se protokol doslovno raspao jer su se i povijesne postrojbe odmah priključile stožerovoj koloni“ (Đermadi, Molnar & Paun, 2013, s. 2).

Kolona koju su organizirali predstavnici Stožera krenula je nešto drugačijim putem od one koju je predviđao protokol. Njihovi putovi trebali su se, međutim, spojiti na križanju ulica Antuna Bauera i Alojzija Stepinca. Službena kolona krenula je u 10 i 30 iz prostora dvorišta vukovarske bolnice i uskoro došla na križanje kojim su prolazili sudionici kolone predvođene Stožerom. Tad su aktivisti stožera priprečili „tijelima i lampionima prolaz službenoj koloni uz obrazloženje da ne mogu prekidati kolonu ljudi ispred sebe te neka pričekaju dok kolona prođe“ (Đermadi, Molnar & Paun, 2013, s. 2). Službena kolona stajala je gotovo pola sata da bi potom nastavila na začelju. Nedugo zatim službena je kolona zaustavljena nakon što je postalo jasno da im neće biti dopušteno da se priključe prvoj koloni. Vodeći političari, uključujući predsjednika države, predsjednika sabora i premijera automobilima su prebačeni na mjesto masovne grobnice Ovčara, gdje su zapalili svijeće.

U Vukovaru se tako 2013. godine odvijalo dramatično izvođenje rituala u kojem je dio aktera napustio službeni protokol obilježavanja i inicirao drugačije odvijanje događaja. Predstavnici braniteljskih udruga, koji su se borili protiv uvođenja ćirilice u gradu, nizom simboličkih gesti željeli su distancirati predstavnike vlasti od kolone sjećanja te im tako pokazati da provode politiku koja ne vodi računa o vrednovanju hrvatskih žrtava iz 1991. godine. Ovo izvođenje stoga je našlo izraza i u dugotrajnim raspravama o značaju ovog rituala za hrvatski nacionalni identitet, kao i događaja u kojem su se odvijali politički obračuni. Mnogi su mediji dan nakon obilježavanja isticali da se radi o nacionalnoj sramoti te da je pogrešno to što je došlo do razilaženja tijekom kolone sjećanja. Premijer Milanović je, komentirajući to što su nakon što im je priprečen put odustali od daljnjeg sudjelovanja u koloni sjećanja, izjavio: „Jednostavno na silu ne ide. To nikome nije palo na pamet. Na ovakav se način može svatko organizirati tko ovo doživljava kao utakmicu. Ovo nije utakmica, neka igraju sami“ (Đermadi, Molnar & Paun, 2013, s. 2). Predstavnici Stožera

bili su pak ohrabreni činjenicom da su se sudionici masovno priklonili koloni koju su oni organizirali i koju su nazvali *vukovarska Hrvatska*. Predsjednik Stožera Tomislav Josić komentirao je obilježavanje na sljedeći način: „Vidjeli ste i sami gdje je bio narod. Idemo našim putem dalje do ostvarenja cilja“ (Butigan, 2013, s. 3)

U razdoblju od studenog 2013. do studenog 2014. došlo je do značajnih društvenih i političkih promjena u Vukovaru i Hrvatskoj. Na mjesto gradonačelnika Vukovara umjesto predstavnika SDP-a došao je kandidat Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) Ivan Penava, koji se jasno izjasnio protiv provođenja Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Vukovaru. Osim toga, Stožer za obranu hrvatskog Vukovara prikupio je dovoljno glasova za organiziranje referenduma o promjeni Ustavnog zakona, ali je to referendumsko pitanje završilo na Ustavnom sudu. Sve je to uzrokovalo da se obilježavanje 2014. godine odvija u nešto drugačijoj atmosferi. Redoviti sudionici obilježavanja i sami su ususret obilježavanju 2014. godine različito gledali na to koji je ispravan način odavanja počast onima koji su u Vukovaru stradali 1991. godine. Neki od njih držali su da samo rutinizirano izvođenje rituala ostavlja žrtve u prvom planu te da, usprkos nesuglasticama vezanima uz uvođenje dvojezičnosti i dvopismenosti, treba omogućiti sudjelovanje u obilježavanju svima koji to žele. Jedna od intervjuiranih sudionica obilježavanja izjavila je:

Apsolutno kad ideš u tu kolonu nije te briga je li netko ide u bijelom, je li ide neko desno, je li taj jede, ne jede, žvače. Ti moraš biti dosljedan i takav bi i onaj pored tebe trebao biti. I kolona sjećanja za mene bi trebala biti nešto onako veličanstveno. Ne ni ružno, ni pljuvajuće, znači ako ideš, žrtva ti je tamo i ti kad ideš u žrtvu ili pred žrtvu nešto uvijek radiš, ne znam, moraš se poklonit, a kad se poklanjaš nekako ne smiješ imati ni svoj ego.¹⁴

Dakle, prema ovom shvaćanju obilježavanje je smisljeno ako svatko za sebe odaje počast žrtvi na individualnoj razini, a svi društveni problemi trebaju se rješavati drugih dana u godini. No, postojali su i oni koji su bili skloni dramati-ziranom obilježavanju i koji su smatrali da se političari ne mogu ponašati cijele godine na jedan način, a onda 18. studenog doći odavati počast stradalima. Posebno nezadovoljstvo iskazivalo se prema političarima koji su zagovarali uvođenje dvojezičnosti i dvopismenosti, ali su i političari u cjelini ocjenjeni vrlo negativno. Jedna ispitanica koja je bila zadovoljna dramati-zacijom obilježavanja iz 2013. godine rekla je:

¹⁴ Intervju vođen u okviru istraživanja *Obilježavanje i sjećanje* 16. listopada 2014. godine.

Oni nisu ti koji su žrtva i koji su se borili za ovaj Vukovar i ne bore se ni dan danas, onda pustite ljude. Ja da sam bila na mjestu političara, pa ja bi stala na začelje kolone ali bi ostala u koloni. Eto to je, ja kažem da sam prošle godine bila ponosna.¹⁵

Ususret obilježavanju 2014. bilo je primjetno i razilaženje među samim braniteljskim udrugama. Kad su predstavnici Stožera nekoliko dana prije obilježavanja objavili da će opet organizirati kolonu mimo službenog protokola, javio se dio braniteljskih udruga koje su objavile da više ne podržavaju rad Stožera. Sam početak obilježavanja u javnosti je protumačen kao zbunjujući, ali je u cjelini ocijenjeno da je obilježavanje dobro prošlo te da je Hrvatska u Vukovaru opet bila jedinstvena. Naime, kolona koju je organizirao Stožer zaista je krenula ranije od službene kolone, međutim, za razliku od prethodne godine, na križanju ulica Alojzija Stepinca i Antuna Bauera dvije su se kolone stopile u jednu jer službenoj koloni nije bio prepriječen put.

Nakon dvije godine neizvjesnosti vezane uz način kako će se odvijati ritual, 2015. godine obilježavanje se vratilo u formu rutiniziranog. „Napokon dostojanstveno, mirno i u tišini“, opisao je obilježavanje jedan od novinara koji ga je pratio (Patković, 2015, s. 10). Sve je stvarno započelo, kako se i planiralo, u krugu bolnice. Tamo su se te godine okupili ne samo vladajući političari, nego i oni oporbeni. Predsjednik HDZ-a Tomislav Karamarko komentirao je tu promjenu na sljedeći način: „Prethodne dvije godine bio sam s narodom i braniteljima i uvijek ću biti. Narod i branitelji bili su tamo gdje su bili, tamo smo bili i mi“ (Bradarić & Lepad Štefančić, 2015, s. 6). No, Karamarko je također rekao da je apsolutno dobro da se opet sve odvija u jednoj koloni te rekao da tako treba biti i u buduću. Ocijenjeno je tako u javnosti da je završeno s podjelama u izvedbi, s politiziranjem obilježavanja te da su građani i političari zajedno odali počast gradu. Premda je obilježavanje izvedeno rutinizirano, mnogi koji su u njemu sudjelovali tvrdili su da je sudjelovanje kod njih probudilo snažne emocije, te da su bili izuzetno potreseni (Bradarić & Lepad Štefančić, 2015, s. 7). U programu obilježavanja sudjelovala su i brojna inozemna vojna izaslanstva. Kolonom sjećanja prenesena je i 50 metara duga hrvatska zastava koju su nosili mladi vukovarski sportaši.

Vukovar je tako ostao poseban grad za Hrvatsku, ali na koji se način prema njemu odnositi, ne prestaje biti aktualno pitanje. Samo obilježavanje Dana sjećanja nakon 2013. svake se godine odvija pod istim nazivom *Vukovar – mjesto posebne pijeteta*. Ime sugerira da je te godine pokrenuta snažna rasprava

¹⁵ Intervju vođen u okviru istraživanja *Obilježavanje i sjećanje* 23. listopada 2014. godine.

o normalizaciji sjećanja na Vukovarsku bitku koja je sasvim sigurno ostavila traga u hrvatskoj javnosti tim više što pitanje ćirilice nije pravno riješeno te se može ponovno pojaviti u javnom diskursu. Za jedne je u raspravi u normalizaciji sjećanja Vukovar važan grad za nacionalni identitet, ali bez obzira na to ne može imati poseban pravni status i u njemu se trebaju provoditi sva prava nacionalnih manjina (Žanić, 2017). Za druge je Vukovar poseban grad u kojem treba primarno voditi računa o osjećajima populacije koja je bila glavna žrtva rata 1991. godine. Dakako, te rasprave dio su veće diskusije o tome kakav je i kakav treba biti hrvatski nacionalni identitet u dvadeset i prvom stoljeću.

Zaključak

Istraživanja obilježavanja, kao uostalom i drugih tipova rituala, razilaze se u njihovu značenju i potencijalnim društvenim učincima. U nekim analizama dominira ideja obilježavanja kao integracijskog okupljanja koje može imati pozitivne psihološke učinke suočavanja i prevladavanja prošlih trauma (Winter, 2010). S druge strane primijećeno je da obilježavanja koja bi trebala biti primjeri izvođenja konsenzusa iznose na vidjelo latentne konflikte (Burke, 2010). U ovom radu istraživalo se, na primjeru obilježavanja u gradu Vukovaru, kako širi društveni odnos može imati utjecaja i na samu izvedbu rituala. Pokazalo se pritom da jednim obilježavanjem mogu dominirati rutinizirajući elementi, pri čemu se u javnosti ističe integrativni moment nacionalnog rituala, a onda uslijed promijenjenih društvenih okolnosti ritual poprima dramatični oblik u kojem u prvi plan dolaze napetosti među akterima. U razdoblju neposredno nakon Vukovarske bitke, dok su se još vodile ratne operacije ili dok su sjećanja na njih bila svježija a budućnost neizvjesna, obilježavanje 18. studenog je, usprkos određenim tenzijama, dominantno prikazivano kao prilika za homogeniziranje zamišljene zajednice te za učvršćivanje granica među etničkim skupinama u mentalnim mapama njezinih pripadnika. Povratak u Vukovar prognanog ne-srpskog stanovništva doveo je do oblikovanja iznimno masovnog obilježavanja koje se tijekom godina rutiniziralo i odvijalo po jasnim pravilima, s ciljem podsjećanja na Vukovarsku bitku, njezine žrtve i zasluge za stvaranje hrvatske države. No, u složenim kao i nešto jednostavnijim društvima u samoj izvedbi obilježavanja ne teku stvari uvijek glatko (Turner, 1989). To se pokazalo 2013. godine kada do tada rutinizirana izvedba rituala poprima dramatični oblik te dolazi do razdvajanja

aktera izvođenja. Do toga dolazi u okolnostima u kojima su u hrvatskoj javnosti došle do izražaja polemike oko normalizacije sjećanja na Vukovarsku bitku. Obilježavanje Dana sjećanja na žrtvu Vukovara postalo je tako izvođenje kojim se šalju različite poruke relevantne za razumijevanje značaja Vukovara u okviru nacionalnog identiteta i značaja prošlosti za oblikovanje sadašnjosti i budućnosti. Pregovaranja međuetničkih, kao i pregovaranje unutaretničkih odnosa našlo je svoje mjesto u pripremi, izvedbi i naknadnom tumačenju rituala koji stoga ne prestaje biti važan, kako za mnoge *hodočasnike* tako i za hrvatsku javnost.

BIBLIOGRAPHY

- Alexander, J. C., & Smith, P. (2005). Strogi program u kulturnoj teoriji. Elementi strukturalne hermeneutike. *Diskrepancija*, 6 (10), 69–86.
- Anderson, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica* (N. Čengić & N. Pavlović, Trans.). Zagreb: Školska knjiga.
- Assman, A. (2018). *Oblici zaborava* (A. Bajazetov, Trans.). Beograd: XX vek.
- B. G. (1994). Vukovar, godina treća. *Vukovarske novine, novine Informativnog centra Vukovar*, 9. 12. 1994, 4–5.
- Banjeglav, T. (2012). Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia's Post-war Commemorative Practices. *Politička misao: časopis za politologiju*, 49 (5), 7–31.
- Barić, N. (2006). Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995. In *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (pp. 191–289). Zagreb: Školska knjiga.
- Beck, U. (2001). Living your own life in a Runaway World: Individualisation, Globalisation and Politics. In W. Hutton & A. Giddens (Eds.), *Global Capitalism* (pp. 164–174). New York: The New Press.
- Bell, M. (2004). Razmatranja o Vukovaru. In J. Jurčević, D. Živić & B. Esih (Eds.), *Vukovar '91 međunarodni odjeci i značaj* (pp. 87–100). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Bradarić, B., & Lepan Štefančić, S. (2015). Kolona je jedna. Suze za Vukovar ni nakon 24 godine nisu stale. *Večernji list*, 19.11.2015, 6–7.
- Burke, P. (2010). Co-memorations. Performing the past. In K. Tilmans, F. Van Vree & J. Winter (Eds.), *Performing the Past. Memory, History and Identity in Modern Europe* (pp. 105–118). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Butigan, S. (2013). Političari: nije vrijeme za inat; Stožer: vidjeli ste s kim je narod. *Glas Slavonije*, 19.11.2013, 2–3.
- Deliege, R. (2012). *Historija antropologije. Škole, pisci, teorije* (P. Sekeruš & T. Valčić, Trans.). Beograd: XX vek.
- Douglas, M. (2004). *Čisto i opasno. Antropološka analiza pojmova nečistoće i tabua* (T. Bukovčan Žufika, Trans.). Zagreb: Algoritam.

- Đermadi, M., Molnar, M. & Paun, M. (2013). Narod jedinstven, političari podijeljeni. *Vukovarske novine*, 22.11.2013, 2–3.
- Građanski, B. (1994). Više rada i reda, *Vukovarske novine, novine Informativnog centra Vukovar*, 17.11.1994, 1.
- Harth, D. (2006). Rituals and other forms of social action. In J. Kreinath, J. Snoek & M. Stauberg (Eds.), *Theorizing rituals: Issues, Topics, Approaches, Concepts* (pp. 15–36). Leiden – Boston: Brill.
- Jakšić, A. (1995). Obeležen 14. septembra. *Vukovarske novine, novine Informativnog centra Vukovar*, 21.09.1995, 3.
- Kardov, K. (2006). „Zapamtite Vukovar“: Sjećanje, mjesto i nacionalna tradicija u Hrvatskoj. In S. P. Ramet & D. Matić (Eds.), *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje i mediji* (pp. 65–85). Zagreb: Alinea.
- Kršteni Vukovarom. (1993). *Vukovarske novine*, 11.11.1993, pp. 4–5.
- Kufrin, K. & Žanić, M. (2016). Obilježavanje i sjećanje. Značenje 18.11. u godinama progonstva i vremenu nakon povratka. In D. Živić, S. Špoljar Vržina, I. Žebec Šilj & V. Mihaljević (Eds.), *Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi?* (pp. 137–151). Zagreb–Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru.
- Kuveždanin, M. (2011). Tko ne želi istinu – želi zlo. *Glas koncila*, 27.11.2011, 18.
- Mišetić, A. (2004). *Gradski rituali*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Najbar-Agičić, M. (Ed.) (2018). *Zla prošlost: suočavanje s prošlošću koja opterećuje*. Zagreb: Srednja Europa.
- Nora, P. (2007). Između sjećanja i povijesti. *Diskrepancija* 8 (12), 135–165.
- Patković, N. (2015). Počast vukovarskim žrtvama napokon bez podjela i politikanstva. *Jutarnji list*, 19.11.2015, 10.
- Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. g. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku* (n.d.). Retrieved September 10, 2018 from <https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm>
- Starobinski, J. (2009). Poimanje nostalgije (V. Lisak, Trans.). *Autsajderski fragmenti: časopis za kulturu, umjetnost i znanost*, 1–2, 57–72.
- Trošić, Ž. (1994). Spektakularna „trka oslobođenja“. *Vukovarske novine, novine Informativnog centra Vukovar*, 9.12.1994, 8.
- Turner, V. (1989). *Od rituala do teatra*. (G. Slabinac, Trans.). Zagreb: August Cesarec.
- Wertheimer-Baletić, A. (1993). *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*. Zagreb: Globus.
- Winter, J. (2008). Sites of Memory and the Shadow of War. In A. Erll & A. Nunning (Eds.), *Cultural Memory Studies* (pp. 61–75). Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Winter, J. (2010). The performance of the past: memory, history, identity. In K. Tilmans, F. Van Vree & J. Winter (Eds.), *Performing the Past. Memory, History and Identity in Modern Europe* (pp. 11–23). Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048512027-003>
- Žanić, M. (2007). Važnost obilježavanja u poslijeratnom razdoblju: primjer Vukovara. *Polemos*, 10(1), 73–90.
- Žanić, M. (2017). *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje vukovarske bitke od 1991. do 2016*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

- Žanić, M. (2019). Katolička Crkva u Hrvatskoj i kultura sjećanja na Vukovarsku bitku u izvještavanju *Glasa koncila* (2000–2016). *Bogoslovska smotra*, 89(1), 127–148.
- Žanić, M., Kufrin, K., & Živić, D. (2016). Kultura i sjećanje na rat: Vukovarska bitka i njezini društveni odjeci. *Migracijske i etničke teme*, 32(2), 245–270. <https://doi.org/10.11567/met.32.2.4>
- Živić, D. (2008). Posljedice srbijanske agresije kao odrednice poslijeratne obnove i razvitka Vukovara. *Društvena istraživanja*, 1–2, 27–50.
- Žunec, O. (2007). *Goli život*. Zagreb: Demetra.

Interpretowanie pamięci i wyobrażanie wspólnot w powojennych rytuałach w Vukovarze (1992–2015)

Współczesne rytuały to wyjątkowo złożone wydarzenia, w których odgrywający je aktorzy prezentują narracyjny i wyobrażeniowy związek z przestrzenią, gdzie odbywa się przedstawienie, z historią i tradycją, których rytuał dotyczy, a także ze społecznością, którą reprezentują. Celem artykułu jest interpretacja powojennych rytuałów w Vukovarze (szczególnie obchodów Dnia Pamięci o Vukovarze, co roku 18 listopada). Pierwsza część tekstu prezentuje odmienne sposoby obchodzenia tego dnia przez Chorwatów i Serbów oraz przypisywanie całkowicie przeciwnych znaczeń bitwie o Vukovar. W drugiej części autor śledzi sposób upamiętniania Dnia Pamięci o Vukovarze, po tym jak miasto ponownie stało się częścią systemu konstytucyjnego i prawnego Republiki Chorwacji. Trzecia część dotyczy zaś obchodów tego dnia w latach 2013–2015. Autor analizuje je w odniesieniu do koncepcji rutynizacji i dramatyzacji rytuałów. W ten sposób artykuł próbuje wyjaśnić różnice i zmiany w znaczeniu jednego z najważniejszych wydarzeń we współczesnej historii Chorwacji.

Słowa kluczowe: bitwa o Vukovar, rytuał, wspólnota wyobrażona, wspólnota pamięci, dramatyzacja performansu

Interpretation of memory and imagining communities in post-war rituals in Vukovar (1992–2015)

Modern rituals are exceptionally complex events; the actors performing them have a narrative and imaginative connection with the space where the performance is taking place, with the history and tradition that the ritual concerns as well as with the wide community that they themselves represent. This paper interprets performances of post-war rituals in Vukovar, focusing on the Vukovar Remembrance Day of November 18th. The first part of

the paper presents different ways of commemorating that day by Croats and by Serbs, whereby the two sides assign completely opposite meanings to the Battle of Vukovar. The second part follows the marking of Vukovar Remembrance Day after Vukovar once again became part of the constitutional and legal system of the Republic of Croatia. The third part of the paper follows the commemorations from 2013 to 2015 through the concepts of routinization and dramatization. In doing so, the paper tries to explain the differences and changes in marking one of the most important events in modern Croatian history.

Keywords: battle of Vukovar, ritual, imagined community, community of remembrance, performance dramatization

Notka o autorze

Mateo Žanić (mateo.zanic@pilar.hr) – pracownik naukowy w Instytucie Nauk Społecznych Ivo Pilar (Centrum Regionalne w Vukovarze). Absolwent socjologii (2002) oraz literatury porównawczej i filozofii (2005) na Wydziale Humanistycznym i Nauk Społecznych Uniwersytetu w Zagrzebiu. Doktorat uzyskał w Instytucie Socjologii Uniwersytetu w Zagrzebiu. Autor książki *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016* (2017) oraz siedemnastu artykułów naukowych. Zainteresowania badawcze: socjologia kultury, socjologia historyczna oraz socjologia przestrzeni.

Mateo Žanić (mateo.zanic@pilar.hr) – a research associate at Vukovar Branch of the Ivo Pilar Institute of Social Sciences. He graduated in sociology (2002) and comparative literature and philosophy (2005) from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, and received his PhD at the Department of Sociology of the same faculty. Author of the book *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016*. [Cultural memory between emotions and institutions: Representing the Vukovar Battle, 1991–2016] (2017) and has published 17 scientific papers. His fields of interest include sociology of culture, historical sociology and sociology of space.